

Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Rolnego i Systemu Ochrony Żywności

mgr Patryk Kalinowski

Autoreferat pracy doktorskiej:

**Gospodarstwo rodzinne jako element bezpieczeństwa
żywnościowego Polski – ocena prawna**

Promotorzy:

dr hab. Paweł Wojciechowski, prof. UW

Recenzenci:

prof. UAM dr hab. Katarzyna Leśkiewicz

prof. UMCS dr hab. Radosław Pastuszko

Warszawa 2024

I. Temat rozprawy i uzasadnienie jego wyboru

Obrona tematyka rozprawy doktorskiej wiąże się z dwoma podstawowymi założeniami badawczymi. Z pierwszego wynika, że istnieje zasadność analizy prawnej obszaru bezpieczeństwa żywnościowego, a z drugiego, że w ramach takiej analizy należy zwrócić szczególną uwagę na instytucję rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Bezpieczeństwo żywnościowe – w ujęciu Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa – jest to stan „*gdy wszyscy ludzie, w każdym momencie, posiadają fizyczny, socjalny oraz ekonomiczny dostęp do odpowiedniej ilości, bezpiecznej oraz odżywczej żywności do zaspokojenia swoich potrzeb dietetycznych oraz preferencji w celu posiadania aktywnego i zdrowego życia*”. Osiąganie i zachowywanie bezpieczeństwa żywnościowego było zawsze jednym z podstawowych wyzwań ludzkości oraz państw. Każde państwo prowadzi politykę bezpieczeństwa żywnościowego. Już starożytni faraonowie budowali w Egipcie spichlerze oraz organizowali systemy nawadniania pól, aby odsunąć widmo głodu i zapewnić bezpieczeństwo żywnościowe swoim poddanym. Jednak w okresach pokoju, stabilizacji i prosperity gospodarczego – tak jak w Polsce w ostatnich trzech dekadach – temat bezpieczeństwa żywnościowego siłą rzeczy w debacie publicznej i naukowej odsuwany był na dalszy plan. Dopiero tak nagłe i doniosłe wydarzenia jak wybuch epidemii COVID-19 (gdy pojawiły się w sklepach czasowe braki podstawowych produktów żywnościowych) oraz wojny na Ukrainie (kwestia eksportu ukraińskich surowców rolnych), a także coraz bardziej odczuwalne dla rolnictwa zmiany klimatu, unaocznily wagę utrzymania bezpieczeństwa żywnościowego na poziomie kraju.

Dlatego też temat bezpieczeństwa żywnościowego stał się obecnie bardzo aktualny w wielu dziedzinach nauki. Prac naukowych (głównie artykułów) w tym zakresie przybywa z roku na rok. Ten trend nie ominął również nauk prawnych. Natomiast bardziej pogłębione analizy (monografie) są nieliczne. Wiele aspektów bezpieczeństwa żywnościowego nie doczekało się jeszcze żadnych badań.

Sama tematyka bezpieczeństwa żywnościowego jest bardzo obszerna, dlatego praca badawcza została zawężona do instytucji rodzinnego gospodarstwa rolnego w kształtowaniu polityki bezpieczeństwa żywnościowego. Wybór ten jest uzasadniony przeglądem literatury, która wskazuje na szczególny charakter tej instytucji w systemie bezpieczeństwa żywnościowego. Ta pozycja gospodarstw rodzinnych wynika z modelu rolnictwa przyjętego na poziomie Unii Europejskiej, postanowień polskiej Konstytucji (w której art. 23 wskazuje, że podstawą ustroju

rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne) czy regulacji rangi ustawowej (głównie definicja gospodarstwa rodzinnego z ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego). Za wyborem jako przedmiotu badań gospodarstwa rodzinnego jako elementu bezpieczeństwa żywnościowego przemawia również fakt, że instytucja ta jest głęboko zakorzeniona w funkcjonujących obecnie regulacjach, istnieje wokół niej rozbudowane piśmiennictwo naukowe, a także – jak zostało wstępnie założone – wciąż pełni ona istotną rolę w faktycznym kształtowaniu bezpieczeństwa żywnościowego. Ponadto, biorąc pod uwagę, że regulacje dotyczące gospodarstwa rodzinnego są przyjmowane (w bardzo licznych, rozbudowanych i rozproszonych aktach prawnych) na poziomie prawa unijnego jak i polskiego, przeprowadzana analiza instrumentów kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego została zawężona do regulacji polskich.

Należy podkreślić, że w pracy badawczej nie przyjęto wąskiego rozumienia gospodarstwa rodzinnego (na podstawie definicji z ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego), lecz nawiązano do szerszego, konstytucyjnego oraz unijnego (a także ekonomicznego) rozumienia tej instytucji. Zatem za gospodarstwa rodzinne nie uznano li tylko gospodarstw rolnych o powierzchni do 300 ha, które są prowadzone przez rolnika indywidualnego, ale także zostały uwzględnione gospodarstwa rolne, które mają rodzinny charakter, tj. takie które są prowadzone przez rolnika i jego rodzinę, a dochód z takich gospodarstw jest dla nich zasadniczym źródłem dochodu. Takie ujęcie tej instytucji jest obecne w polskiej doktrynie prawniczej.

Wychodząc z tak przedstawionych założeń możliwe było zakreślenie hipotez i celów badawczych, a następnie przeprowadzenie analizy wybranych regulacji instytucji gospodarstwa rodzinnego w odniesieniu do bezpieczeństwa żywnościowego.

2. Cele badawcze oraz hipotezy naukowe

Za podstawowy cel badawczy pracy zostało obrane pogłębienie badań nad prawnymi aspektami bezpieczeństwa żywnościowego oraz instrumentów prawnych jego realizacji, w szczególności w odniesieniu do instytucji gospodarstwa rodzinnego. Do szczegółowych celów została zaliczona próba umiejscowienia instytucji rodzinnego gospodarstwa rolnego oraz regulacji dotyczących tego gospodarstwa w systemie regulacji bezpieczeństwa żywnościowego Polski, a także przegląd instrumentów prawnych, które gospodarstwo rodzinne wykorzystuje oraz mogłoby wykorzystywać w celu kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Celem

dotychczasowym było także wypracowanie postulatów *de lege ferenda* co do wzmocnienia pozycji rodzinnych gospodarstw rolnych w systemie bezpieczeństwa żywnościowego.

Na bazie przedstawionych założeń i celów postawione zostały hipotezy badawcze. Pierwsza hipoteza odwołuje się do faktycznych relacji instytucji gospodarstwa rodzinnego z bezpieczeństwem żywnościowym. Została ona sformułowana następująco: bezpieczeństwo żywnościowe Polski jest oparte na gospodarstwie rodzinnym. Hipoteza ta była oparta na przyjmowanym w literaturze założeniu, że bezpieczeństwo żywnościowe Polski (głównie w aspekcie produkcyjnym) jest oparte, tak samo jak ustrój rolny, na gospodarstwie rodzinnym. Gospodarstwo rodzinne ma być zasadniczym elementem w całym tym systemie. W ramach tej hipotezy zostało wyróżnione kilka hipotez pomocniczych, tj.:

- gospodarstwa rodzinne zapewniają większość produktów będących surowcami w produkcji żywności (produkcja pierwotna w rolnictwie), które są kluczowe dla bezpieczeństwa żywnościowego kraju;
- „metafunkcją” (funkcją nadrzędną i spajającą inne funkcje) gospodarstw rodzinnych jest kształtowanie bezpieczeństwa żywnościowego;
- gospodarstwa rodzinne posiadają pewne szczególne cechy, które korzystnie wpływają na bezpieczeństwo żywnościowe.

Druga z hipotez odwołuje się do regulacji instytucji gospodarstwa rodzinnego w odniesieniu do bezpieczeństwa żywnościowego. Hipoteza ta została sformułowana w sposób następujący: instytucja gospodarstwa rodzinnego – jako podmiotu systemu bezpieczeństwa żywnościowego Polski – jest wyposażona w bardzo ograniczony zasób dedykowanych instrumentów prawnych przeznaczonych do aktywnego kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Takie instrumenty co prawda istnieją (jak np. w obszarze regulacji obrotu nieruchomościami rolnymi), ale jest ich stosunkowo niewiele i mają ograniczone oddziaływanie w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego. W celu uzupełnienia i uszczegółowienia powyższej hipotezy zostały ponadto sformułowane hipotezy pomocnicze, tj.:

- istnieją silne podstawy (z prawa międzynarodowego, unijnego, Konstytucji RP oraz różnych polityk realizowanych przez Polskę) do traktowania instytucji gospodarstwa rodzinnego jako podstawowej instytucji w regulacjach bezpieczeństwa żywnościowego kraju;

- pomimo podkreślenia szczególnej roli gospodarstw rodzinnych dla bezpieczeństwa żywnościowego poprzez nowelizację ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego z 2016 r. (przełom regulacyjnym w tym zakresie), nie pociągnęło to za sobą dalszych istotnych zmian regulacyjnych w tym kierunku (tj. wzrostu roli gospodarstwa rodzinnego w całości regulacji bezpieczeństwa żywnościowego);
- brak kompleksowej i zorientowanej na bezpieczeństwo żywnościowego regulacji gospodarstwa rodzinnego (w tym obecny kształt definicji legalnej tego pojęcia z ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego) utrudnia realizowanie celów w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego;
- pomimo tego, że prawo unijne oraz inne zobowiązania wynikające z prawa międzynarodowego w znaczącym stopniu ograniczają możliwość samodzielnego wprowadzania na szczeblu państwowym instrumentów prawnych zwiększających rolę instytucji gospodarstwa rodzinnego, to jednak istnieje wiele obszarów zaliczanych do materii bezpieczeństwa żywnościowego, w których takie instrumenty mogłyby zostać przyjęte w ramach kompetencji ustawodawczych państwa polskiego.

3. Metody badawcze

Zastosowane w pracy metody badawcze wynikały z przyjętego przedmiotu oraz celów badań.

Pierwszą i podstawową metodą badawczą wykorzystaną w pracy była metoda dogmatyczna. Jest to najbardziej rozpowszechniona i dominująca metoda w naukach prawnych w Polsce. Wybór tej metody odpowiadał podstawowej materii badawczej pracy, czyli normom (instytucjom, instrumentom, przepisom) prawnym z różnych dziedzin prawa, m.in. rolnego, żywnościowego, unijnego oraz administracyjnego.

W ograniczonym zakresie i pomocniczo do metody dogmatycznej została również wykorzystana metoda historyczna oraz komparatystyczna. Dodatkowo w pracy została wykorzystana także metoda funkcjonalna. W tej metodzie chodzi przede wszystkim o badanie funkcji zjawisk prawnych, ich celów oraz skutków.

Wielowymiarowość oraz obszerność zagadnienia badawczego jakim jest bezpieczeństwo żywnościowe rodziła konieczność wyjścia poza nauki prawne, a więc uzasadnione było również przyjęcie w pracy podejścia interdyscyplinarnego. Dlatego w ramach analizy systemu

bezpieczeństwa żywnościowego Polski (w tym miejsca oraz roli gospodarstwa rodzinnego w jego kształtowaniu) wykorzystana została metoda analityczna (analiza).

Uzupełnieniem powyższych metod badawczych były obserwacje własne Autora (metoda obserwacyjna) oraz doświadczenie praktyczne wynikające m.in. z kilkuletniego doradztwa prawnego dla podmiotów z branży rolno-spożywczej.

4. Struktura pracy

Rozprawa składa się ze wstępu (rozdział I), pięciu głównych rozdziałów (rozdziały II-VI) oraz podsumowania (rozdział VII), a także z załączonego wykazu literatury.

W rozdziale I („Wprowadzenie i założenia pracy”) zostały wskazane argumenty przemawiające za podjęciem badań tematu bezpieczeństwa żywnościowego i gospodarstwa rodzinnego; został zarysowany aktualny stan badań oraz literatura przedmiotu; zostały określone cele oraz hipotezy badawcze pracy; przedstawiono układ pracy oraz wykorzystane metody badawcze.

Zgodnie z przyjętym założeniem główną osią rozważań rozprawy stanowiło bezpieczeństwo żywnościowe. Natomiast instytucja gospodarstwa rodzinnego była analizowana z punktu widzenia tego bezpieczeństwa. Dlatego wychodząc od ogólnej koncepcji (pojęcia, wyrażenia) bezpieczeństwa żywnościowego rozważania zmierzały w kierunku instytucji prawnej gospodarstwa rodzinnego. Przy czym uznano za konieczne przedstawienie szerszych, bardziej ogólnych i wprowadzających zagadnień dotyczących bezpieczeństwa żywnościowego, bez których odbiór pracy byłby bardzo utrudniony. Było to uzasadnione również dosyć skromnym dorobkiem literatury prawniczej w obszarze bezpieczeństwa żywnościowego.

Biorąc powyższe pod uwagę, rozdział drugi („Pojęcie bezpieczeństwa żywnościowego”) rozpoczął się od analizy kluczowego pojęcia dla rozprawy, czyli bezpieczeństwa żywnościowego. Przed laty pojęcie „bezpieczeństwa żywnościowego” (*food security*) nie było w polskiej nauce (a szczególnie w naukach prawnych) zbyt często używane. Co więcej, używane jest ono w sposób niejednolity, z czego wynika wiele nieporozumień, co do jego znaczenia. Chodzi m.in. o pomyłki tego pojęcia z bezpieczeństwem żywności (*food safety*) czy samowystarczalnością żywnościową – czego przykłady zostały wskazane w tym rozdziale). Dodatkowo konieczne było uporządkowanie przedpoła dalszych analiz. Dlatego też w tym rozdziale omówione zostały również pojęcia samowystarczalności żywnościowej oraz bezpieczeństwo żywności (*food safety*). Przedstawione zostały warunki (filary) bezpieczeństwa

żywnościowego (tj. dostępność fizyczna żywności, dostępność ekonomiczna żywności, wykorzystanie żywności). Omówione zostały jego podstawowe wymiary (tj. wymiar międzynarodowy, narodowy oraz gospodarstwa domowego), a także zaprezentowano różne koncepcje bezpieczeństwa żywnościowego (produkcyjną, środowiskową, regionalną, suwerenności żywnościowej, rozwojową oraz wolnego handlu).

W związku z tym, że tematyka pracy dotyczyła Polski, to w rozdziale trzecim („Bezpieczeństwo żywnościowe Polski i jego zagrożenia”) zostały przedstawione ogólne zagadnienia związane ze stanem bezpieczeństwa żywnościowego naszego kraju oraz problematyką jego wyznaczenia i pomiaru. Zaprezentowano wybrane szczegółowe problemy związane z tym bezpieczeństwem (m.in. stosowanie wyników Polski w Światowym Indeksie Bezpieczeństwa Żywnościowego czy kategoryzacja produktów spożywczych dla potrzeb bezpieczeństwa żywnościowego). Dodatkowo w tym rozdziale zostały uwzględnione współczesne wyzwania oraz zagrożenia bezpieczeństwa żywnościowego Polski. Osadzono je wokół typologii na podstawowe wyzwania i zagrożenia globalizacyjne (m.in. globalizacja sektora rolnego, straty i marnowanie żywności) oraz klimatyczne (m.in. pogłębiający się kryzys wodny, straty spowodowane przez zjawiska ekstremalne czy Polska jako cel masowych migracji klimatycznych). Praca nie miała na celu przeprowadzenia kompleksowej, wielowymiarowej oraz interdyscyplinarnej analizy bezpieczeństwa żywnościowego Polski jako takiego i dlatego przedstawione wyzwania i zagrożenia miały charakter wyłącznie podglądowy.

Następny czwarty rozdział („Polityka bezpieczeństwa żywnościowego Polski – aspekty prawne”) był próbą analitycznego i porządkującego przedstawienia mapy regulacyjnej (architektury prawnej) bezpieczeństwa żywnościowego Polski na różnych poziomach regulacyjnych. W zakres tej analizy wchodziło prawo międzynarodowe (m.in. prawo do odpowiedniej żywności, Rzymska deklaracja w sprawie światowego bezpieczeństwa żywnościowego, Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030), prawo unijne (Wspólna Polityka Rolna, Wspólna Polityka Handlowa, prawo żywnościowe), Konstytucja RP oraz polskie polityki wewnętrzne (w tym polityka bezpieczeństwa narodowego oraz polityka dotycząca rozwoju rolnictwa). W tym rozdziale położony został nacisk na próbę ustalenia miejsca oraz roli gospodarstwa rodzinnego w tych regulacjach. Ponadto, poczyniona została próba uchwycenia ram prawnych i ograniczeń dla tworzenia przez nasz kraj własnej polityki bezpieczeństwa żywnościowego (ze szczególnym uwzględnieniem miejsca oraz roli rolnictwa, w tym rodzinnego, w regulacjach prawnych).

Rozważania w kolejnym, piątym rozdziale („Instytucja gospodarstwa rodzinnego w kształtowaniu bezpieczeństwa żywnościowego Polski”), przeszły już do samej instytucji gospodarstwa rodzinnego w ramach przedstawionej wcześniej koncepcji bezpieczeństwa żywnościowego. Analiza rozpoczęła się od przedstawienia wieloznaczności samego pojęcia gospodarstwa rodzinnego (w tym jego funkcji) w odniesieniu do założeń bezpieczeństwa żywnościowego. Następnie gospodarstwo rodzinne przedstawione zostało jako instytucja prawa, która jest osadzona (zakotwiczona) na poziomie regulacji konstytucyjnych, a także regulacji europejskich i krajowych. Dalsze rozważania dotyczyły definicji gospodarstwa rodzinnego dla potrzeb bezpieczeństwa żywnościowego, miejsca gospodarstwa rodzinnego jako elementu systemu bezpieczeństwa żywnościowego kraju oraz instrumentów prawnych kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego. W ramach tego rozdziału przeprowadzona została również analiza faktycznego wpływu gospodarstw rodzinnych na kształtowanie bezpieczeństwa żywnościowego Polski: w aspekcie produkcji i sprzedaży żywności przez gospodarstwa rodzinne, jakości zdrowotnej tej żywności, a także cech gospodarstw rodzinnych, które mają znaczenie dla stabilności bezpieczeństwa żywnościowego oraz potencjału rozwojowego gospodarstw rodzinnych w świetle współczesnych trendów w systemie żywnościowym.

Analiza w ramach kolejnego szóstego rozdziału („Analiza wybranych instrumentów kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego a instytucja gospodarstwa rodzinnego”) skoncentrowana została na wybranych instrumentach prawa polskiego, które są lub mogą być wykorzystywane przez instytucję gospodarstwa rodzinnego w kształtowaniu bezpieczeństwa żywnościowego. Wybór przedmiotu analizy ograniczony został do regulacji handlu rolniczego (w tym rolniczego handlu detalicznego); nieuczciwego wykorzystywania przewagi kontraktowej; przeciwdziałania stratom i marnowaniu żywności; rezerw strategicznych żywności; infrastruktury krytycznej i zarządzania kryzysowego, obowiązków rejestrowych w ramach urzędowej kontroli żywności, a także systemów jakości produktów tradycyjnych i regionalnych.

W siódmym i ostatnim rozdziale („Konkluzje co do hipotez badawczych. Postulaty oraz wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*”) zawarta została weryfikacja postawionych hipotez badawczych oraz przedstawione zostały postulaty na przyszłość – zarówno w odniesieniu do regulacji gospodarstw rodzinnych jak i koncepcji polityki bezpieczeństwa żywnościowego Polski.

5. Wnioski oraz postulaty *de lege ferenda*

Przeprowadzona analiza pozwoliła na przedstawienie wniosków co do postawionych hipotez.

W pierwszej kolejności przeprowadzona analiza potwierdzała zasadność twierdzenia o tym, że gospodarstwa rodzinne pełnią istotną rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa żywnościowego Polski (w zakresie I filaru bezpieczeństwa żywnościowego, tj. dostępności fizycznej żywności). Z dostępnych badań ekonomicznych wynika, że gospodarstwa te odpowiadają za większość produkcji różnych kategorii surowców żywnościowych. Niemniej jednak okazuje się, że jest to obraz niepełny. Z uwagi na brak kategoryzacji produktów pod kątem ich istotności dla bezpieczeństwa żywnościowego, nie jest bowiem możliwe ustalenie czy, oraz w jakim stopniu, produkcja każdego uwzględnianego w statystykach rolniczych produktu jest istotna dla bezpieczeństwa żywnościowego.

W podsumowaniu zostało również zaznaczone, że nie sposób było dokonać jednoznacznej ogólnej oceny co do posiadania przez gospodarstwa rodzinne szczególnych cech, które korzystnie wpływają na bezpieczeństwo żywnościowe. Przykładowo, ze względu na brak adekwatnych danych, nie było możliwe ustalenie, czy gospodarstwa rodzinne wytwarzają żywność bardziej bezpieczną oraz wyższej jakości niż gospodarstwa „nierodzinne”.

Potwierdzona została hipoteza, że funkcją nadrzędną gospodarstw rodzinnych jest kształtowanie bezpieczeństwa żywnościowego. Taka funkcja może spajać inne funkcje (m.in. produkcyjną i środowiskową) oraz łagodzić występujące w praktyce konflikty między nimi, np. w sytuacjach zmiany wykorzystania gruntów rolnych z upraw spożywczych na energetyczne.

Przeprowadzona analiza pozwoliła też potwierdzić kolejną z hipotez badawczych, dotyczącą ograniczonego zasobu dedykowanych instrumentów prawnych przeznaczonych do aktywnego kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego kraju przez instytucję gospodarstwa rodzinnego w Polsce. Chociaż gospodarstwa rodzinne pełnią istotną rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa żywnościowego kraju, to jednak regulacje składające się na politykę bezpieczeństwa żywnościowego kraju w bardzo wąskim i ograniczonym zakresie uwzględniają i wykorzystują instytucję gospodarstwa rodzinnego. W praktyce sprowadzają się one w dużej mierze do wybranych aspektów obrotu nieruchomościami rolnymi, a ich obecny kształt (w tym sama definicja ustawowa) jest zasadnie powszechnie krytykowany w doktrynie jako nieodpowiadający postawionym celom.

W ramach weryfikacji kolejnej hipotezy zostało ustalone, że od nowelizacji ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego z roku 2016 w polskim ustawodawstwie nie pojawiły się żadne istotne regulacje dotyczące gospodarstwa rodzinnego, które by wprost odnosiły się do bezpieczeństwa żywnościowego. Odnotować można jedynie kilka zmian przepisów, które mimo braku bezpośrednich nawiązań do bezpieczeństwa żywnościowego są *de facto* jego instrumentami w ramach instytucji gospodarstwa rodzinnego, np. rozszerzenie zakresu prowadzenia rolniczego handlu detalicznego na terytorium całej Polski.

Równocześnie zostało wykazane, że istnieją silne podstawy (z prawa międzynarodowego, unijnego, Konstytucji oraz różnych polityk realizowanych przez Polskę) do traktowania instytucji gospodarstwa rodzinnego jako podstawowej instytucji w regulacjach bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Wobec wykazanego ograniczonego obecnie jej wykorzystywania są to raczej podstawy o charakterze *de lege ferenda*. Nie zmienia to jednak faktu, że na poziomie regulacji prawa międzynarodowego takie podstawy prawne można znaleźć np. w „Deklaracji w sprawie światowego bezpieczeństwa żywnościowego” oraz w „Agendzie na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030”. W prawie unijnym wynikają głównie z Wspólnej Polityki Rolnej. Jeśli chodzi o polską Konstytucję, to mamy do czynienia z tzw. „zapisem rolnym” (art. 23). Natomiast krajowe polityki wskazują na to chociażby w Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030. Zostało również wykazane, że jednocześnie prawo unijne (oraz inne zobowiązania wynikające z prawa międzynarodowego) w znaczącym stopniu ograniczają możliwość samodzielnego wprowadzania na szczeblu państwowym instrumentów prawnych zwiększających rolę instytucji gospodarstwa rodzinnego.

Po przeprowadzeniu analizy wątpliwości nie budzi również stwierdzenie, że brak kompleksowej i zorientowanej na bezpieczeństwo żywnościowe regulacji gospodarstwa rodzinnego utrudnia realizowanie celów bezpieczeństwa żywnościowego. Zostało również wykazane, że istnieje wiele obszarów zaliczanych do materii bezpieczeństwa żywnościowego, w których takie instrumenty już powstały albo mogłyby zostać przyjęte. Chociaż regulacje dotyczące bezpieczeństwa żywnościowego wymagają przeprowadzenia wielu dalszych pogłębionych badań, to w pracy wskazano przykłady obszarów regulacyjnych na szczeblu państwowym, w których stosowane są instrumenty bezpieczeństwa żywnościowego, a które mogłyby z powodzeniem uwzględniać również instytucję gospodarstwa rodzinnego. W szczególności należą do nich obszary handlu rolniczego, przeciwdziałania powstawaniu stratom rolniczym, rezerwy strategiczne, infrastruktura i zarządzanie kryzysowe oraz urzędowe kontrole żywności.

Przeprowadzona analiza pozwoliła również na postawie szeregu wniosków *de lege ferenda* dotyczących bezpieczeństwa żywnościowego oraz gospodarstw rodzinnych.

Pierwsza grupa postulatów dotyczyła wzmocnienia lub stworzenia instrumentów prawnych kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego, które będą wykorzystywać instytucję gospodarstwa rodzinnego. Wnioski te odniesiono do instrumentów prawnych, które zostały poddane analizie w ramach pracy. Przykładowo wskazano na postulat scalenia w ramach jednego instrumentu obecne rozproszonych regulacji handlu rolniczego (tj. rolniczego handlu detalicznego; dostaw bezpośrednich; sprzedaży bezpośredniej; działalności marginalnej, ograniczonej i lokalnej). W ramach rezerw strategicznych żywności przedstawiono pomysł zdecentralizowania tego systemu w kierunku większego wykorzystywania lokalnych magazynów i surowców (w tym przechowalnictwo przez gospodarstwa rodzinne). Wysunięto również postulat stworzenia jednego rejestru gospodarstw rodzinnych, który by skupiał wszystkie obecne rejestry prowadzone oddzielnie przez różne organy.

Na podstawie przeprowadzonej analizy przedstawiono również propozycję odwrócenia dotychczasowej dominującej optyki spojrzenia na kwestię regulacji gospodarstwa rodzinnego. Akceptując wielokrotnie wyrażany w literaturze postulat kompleksowego uregulowania instytucji gospodarstwa rodzinnego, zaproponowano jednakże potraktowanie tej regulacji nie jako samoistnego postulatu, lecz jako część większej całości – stworzenia systemu bezpieczeństwa żywnościowego. Systemu, który dotyczy wszystkich zagadnień prawnych związanych z żywnością – w myśl koncepcji od pola do stołu. W takim ujęciu gospodarstwa rodzinne są jednym z podmiotów kształtujących bezpieczeństwo żywnościowe kraju – podmiotów o szczególnym znaczeniu. Zatem droga do wprowadzenia kompleksowej regulacji instytucji gospodarstwa rodzinnego mogłaby prowadzić przez wypracowanie szerszej koncepcji polityki bezpieczeństwa żywnościowego Polski.

W oparciu o przeprowadzone w pracy analizy, przedstawione zostały wybrane wnioski, co do postulowanego kształtu polskiej polityki bezpieczeństwa żywnościowego. Należy do nich m.in. stworzenie dokumentu strategicznego pt. „Polityka bezpieczeństwa żywnościowego Polski”. Taki dokument określałby zasady na jakich ma być prowadzona polityka bezpieczeństwa żywnościowego kraju, jakie są jej cele, a także jakie kategorie podmiotów prywatnych byłyby traktowane jako istotne dla kształtowania systemu bezpieczeństwa żywnościowego oraz jakie kategorie żywności są kluczowe dla bezpieczeństwa żywnościowego. Tu otwierałoby się pole do podkreślenia istotności roli gospodarstw rodzinnych dla produkcji pierwotnej żywności, a w związku z tym do objęcia ich szczegółowymi regulacjami.

Wspomniana kategoryzacja powinna uwzględniać nie tylko te produkty, które już obecnie są kluczowe dla bezpieczeństwa żywnościowego, lecz powinna być nakierowana na przyszłość. Nowe technologie (m.in. produkty rolnictwa komórkowego typu mięso in vitro, syntezy białka z grzybów czy powietrza, drukowanie żywności w technologii 3D) zapewne nie od razu i nie wszędzie zastąpią konwencjonalne rolnictwo, ale z pewnością bardzo silnie wpłyną na pozycję ekonomiczną gospodarstw rodzinnych, jako co do zasady zapewniających bezpieczeństwo żywnościowe świata. W perspektywie kilkunastu, kilkudziesięciu lat ten trend nie ominie również Polski i dlatego zaznaczono, że należałoby już teraz uwzględnić ten czynnik w kształtowaniu przez państwo regulacji bezpieczeństwa żywnościowego.

Zaproponowano również, aby cały system bezpieczeństwa żywnościowego państwa, jak i współtworzące je gospodarstwa rodzinne, cechował się jak najdalej posuniętą „antykruchością” wg. koncepcji filozofa i ekonomisty Nissama Taleba. Oznacza to, że system bezpieczeństwa żywnościowego powinien być przygotowany na zaistnienie nieprzewidywalnych i powodujących potężne turbulencje zdarzeń zagrażających temu bezpieczeństwu, tak aby w przypadku ich zaistnienia możliwa była szybka reakcja gwarantująca bezpieczeństwo żywnościowe w zaistniałych nowych warunkach. Dlatego też podkreślono, że każdą instytucję oraz instrument prawny należy oceniać pod kątem tego, czy zbliżają się czy oddalają od „antykruchości” w rozumieniu tej koncepcji.

Na koniec wskazano również na zasadność spojrzenia na regulacje tworzące bezpieczeństwo żywnościowe z perspektywy geopolitycznej. Zaznaczono, że rezultatem takiej refleksji powinno być postawienie przynajmniej dwóch wniosków praktycznych. Pierwszym jest konieczność odczytania w jakim kierunku zdążają przemiany na świecie w sektorze rolno-żywnościowym (m.in. eksport żywności na jakie rynki jest zagrożony, jakie newralgiczne dla bezpieczeństwa żywnościowego Polski produkty pochodzą z importu). Drugim natomiast jest stworzenie odpowiednich ram prawnych do adaptowania się i reagowania na geopolityczne zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa żywnościowego Polski. W tym kontekście zaproponowano powołanie ciała opiniującego-doradczego, które zajmowałoby się koordynacją działań państwa w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego („Rada ds. bezpieczeństwa żywnościowego”).